

hľadné číslovanie strán, ktoré sa nachádza v záhlaví pri vnútornom okraji strany, čo pri lepenej väzbe môže ísť na úkor životnosti knihy. Táto pripomienka však smeruje skôr k vydavateľovi ako k samotnému autorovi. Neštandardne pôsobí i používanie prvej osoby singuláru vo vedeckom texte, s ktorým sa ale v poslednom období v odbornej literatúre stretávame čoraz častejšie.

Autor používa v celej publikácii priezviská uhorských šľachtických rodov v pôvodnej maďarskej forme, nerešpektujúc pravidlá ich prepisovania kodifikované Pravidlami slovenského pravopisu. Keďže historická obec opätovne iniciovala diskusiu na túto tému a problém nie je ani zďaleka jednoznačne vyriešený, túto skutočnosť nemožno autorovi vytknúť, možno ju iba skonštatovať. V každom prípade považujeme za potrebné oceniť, že autor používa v celom texte jednotné tvary priezvisk a úspešne sa vyhol použitiu viacerých variantov toho istého priezviska.

Knížna monografia významného baletného umelca a historika tanca Miklósa Vojteka patrí k významným vydavateľským počinom roka 2009. Tak ju treba i hodnotiť, keďže prináša nové poznatky využiteľné nielen pri výskume dejín tanečného umenia, ale i výskume dejín Bratislavy, výskume kultúrnych dejín Slovenska či každodennosti uhorskej šľachty v 18. storočí. Je nielen kultúrno-historickým, ale i kultúrno-antropologickým dielom, ktoré pravdepodobne dlho zostane vo svojej kategórii neprekonané. O jeho výnimočnosti svedčí i skutočnosť, že publikácii bola udelená Cena časopisu Pamiatky a múzea za rok 2009 v kategórii Menšia publikácia.

*

HLAVINKA, Ján – KAMENEC, Ivan: *Spory o biskupa Vojtaššáka. Politické a spoločenské aktivity Jána Vojtaššáka v rokoch 1938 – 1945.* Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, 2008, 50 s. + prílohy (MARTIN LACKO)

Osobne vítam vydanie každej novej historickej publikácie. Každá je totiž dôkazom, že slovenská historiografia nie je tak stojatou, za akú ju niektorí pokladajú. Naopak, prezrádza, že sa čosi deje, hýbe dopredu. Ak aj neprinesie nové poznatky, hodnotenia, možno prispeje k diskusii. Osobitne ma teší, ak sa dielo venuje obdobiu prvej slovenskej štátnosti z rokov 1939 – 1945, ktoré podnes nie je dostatočne docenené z hľadiska emancipačného procesu nášho národa a ktoré už pri zmienke vyvoláva akési spoločenské iskrenie. Ešte viac ma teší, ak ide o biografiiu. Naša historická spisba totiž trpí nedostatkom biografii významných osobností. Tieto pocity som mal aj vtedy, keď som bral do rúk útlučkú publikáciu

s názvom Spory o biskupa Vojtaššáka. Samotný podnázov Politické a spoločenské aktivity Jána Vojtaššáka v r. 1938 – 1945 i tvrdenie autorov v úvode, že chcú „zrekonštruovať a zdokumentovať“ fakty a procesy z Vojtaššákových aktivít signalizovali, že pôjde o serióznu historickú analýzu reflektujúcu pozitívne i negatívne stránky činnosti uvedenej osobnosti.

Kniha sa skladá viac-menej z dvoch častí. Prvou je v podstate už skôr publikovaný text štúdie I. Kamenca. Na nové informácie je bohatšia druhá časť, o arizácii Baldovských kúpeľov, ktorej (pravdepodobným) autorom je mladý veľmi ambiciózný autor Ján Hlavinka. Ten sa dnes – ako pracovník Oddelenia dejín vied a techniky HÚ SAV – venuje židovskej problematike. Keďže však v knižke nie je vyznačené autorstvo konkrétnych častí, budem sa k nej vyjadrovať ako k jednému celku.

Autori sice píšú, že ich cieľom nie je vnútenie istého názoru, no pritom čitateľovi predkladajú zväčša len taký výber faktov, resp. len takú (jednu) interpretáciu faktov, ktorá ho dovedie k zaujatiu negatívneho, možno až odsudzujúceho postoja k biskupovej osobe. Už obálka – biskupova hlava pretlačená arizačnou žiadosťou (akoby práve toto bolo určujúcou črtou Vojtaššákovskej verejnej činnosti) – predznačuje mnohé. Taká kompozícia je skôr vhodná pre žumpovú „žurnalistiku“ plátku Plus 7 dní, než pre obálku vedeckého diela. Istá nevyváženosť je už v úvode. V bibliografickej poznámke č. 1 sa píše, že v doterajšej tvorbe o Vojtaššákoví prevažujú „idealizujúce“ práce (niektoré z nich sú aj menované), no pokusy o „negativistické biľagovanie jeho celoživotnej činnosti“, ktoré sa mali v historiografii tiež zrodiť, neuvádzajú. Prečo, nevedno.

Knižka vyvolala pomerne živú odozvu. Okrem iných ohlasov ju v Historickom časopise (č. 1/2009) recenzoval ten istý človek, ktorý vystupuje v tiráži ako jeden z dvojice oficiálnych posudzovateľov – Eduard Nižňanský. Ak by k takému kroku došlo napríklad v regionálnom hlásniku, nik by sa nad tým pravdepodobne nepozastavoval. V prípade vedeckého časopisu – osobitne toho, ktorý sa pokladá za „vlajkovú loď“ slovenskej historiografie – je to však hrubé porušenie vedeckých štandardov. Vyvstáva tu viacero otázok. Súhlasil s tým jeden z autorov, ktorý je súčasne členom redakčnej rady Historického časopisu? Išlo o precedens, čím sa to umožní aj ďalším knihám do budúcnosti, alebo len o výnimku pre túto? Nevedno tiež, či na tento krok reagovali aj kolegovia, ktorí sa v posledných rokoch sami pasovali za strážcov etiky v historickej vede a na zjazdoch SHS iniciovali rôzne rezolúcie o etike.

Vráťme sa však k osobe hlavného aktéra. Vojtaššák bol svojou povahou otvorený, priamočiary, niekedy až tvrdohlavý (s. 10), v politických ohľadoch na-

ivný človek. Možno naivne veril, že Slovenská republika vznikla ako slobodný štát (s. 8); určite naivne dôveroval Augustínovi Morávkovi, ktorý v Štátnej rade referoval zavádzajúce údaje o priebehu arizačného procesu (s. 20). Rovnako naivný bol aj krátko po vojne, keď sa obracal na najväčšieho polonizátora – krakovského arcibiskupa – so žiadosťami o zaistenie národnostných práv pre Slovákov v Poľsku...

Vojtaššák je – podobne ako Hlinka či Tiso – akiste aj symbolom. Symbolom nekompromisne pronárodnej a súčasne striktné antikomunistickej politiky, čo mu komunisti nikdy neodpustili. Jeho verejný postoj bol principiálny, ba výnimočný, už v prelomovom roku 1918, keď sa vzoprel ostrihomskému kardinálovi Jánovi Csernochovi, ktorý tlačil na kňazov s cieľom pracovať za udržanie Uhorska. Bol členom deklaračného zhromaždenia v Turčianskom Svätom Martine a v decembri 1918 sa stal podpredsedom Kňazskej rady – inštitútu, ktorý mal suplovať nejestvujúci slovenský episkopát. To všetko v čase, keď veľká väčšina kňazov stála ešte na uhorskej – a teda antislovenskej – platforme. Hoci ako najstarší biskup prijal funkciu v Štátnej rade, za politika sa nikdy nepokladal. Málo známou skutočnosťou je, že už v decembri 1940 zakázal svojim kňazom účasť nielen v politických funkciách, ale tiež na hospodárskych postoch prinášajúcich zisk. Tým nepochybne o niekoľko rokov predbehol svoju dobu, ktorá kňazov v politike brala za samozrejmosť.

Podobne ako obaja autori uznávam, že vo svojej verejnej činnosti sa dopustil istých krokov, alebo zaujal také stanoviská, ktoré neboli práve najšťastnejšie a neboli ani v súlade s kresťanskými princípmi. Ide predovšetkým o niektoré vyjadrenia a postoje k židovskej menšine, ktoré sa – tým skôr, ak prihliadneme na čas a kontext, v ktorom odzneli – môžu javiť ako nešťastné. Takisto zdieľam tvrdenie autorov (s. 20), že „Vojtaššák plne súhlasil s dobovým vládnym riešením židovskej otázky“. Nepochybujem ani o tom, že tieto a ďalšie prejavy jeho verejnej činnosti budú ešte veľakrát pertraktované, preosievané a hodnotené spod rôznych uhlov. Nie je mojím cieľom – a ani by som si netrúfol – podrobne a kriticky analyzovať všetky predložené informácie o Vojtaššákovskej činnosti. Rád by som sa však vyjadril aspoň k niektorým kľúčovým bodom, pri interpretácii ktorých autori podľa mňa, ľudovo povedané, „začali vedľa“.

Vojtaššákov „šovinizmus“

V prvom rade takto – nielen oni, ale aj iní autori – kritizujú postoje spišského biskupa v kauze poľských kňazov na inkorporovaných územiach. V odbornej

literatúre, a následne i v bulvárnej publicistike, sa zakorenilo pochybné obvi-
nenie Vojtaššáka Burziom, že vraj má povest' „veľkého šovinizistu“. Túto okrid-
lenú frázu preberajú aj autori (s. 12). Neskúmajú však už prameň (pramene),
z ktorých Burzio vychádza, a už vôbec nie kontext historickej problematiky, ku
ktorej sa citat' viaže. Autori tu (a nielen tu) jednoducho podľahli dikcii dobových
prameňov. Človek, ktorý sa Burziom na údajný šovinizmus Vojtaššáka sťažoval,
je pritom identifikovateľný už z citovaného vatikánskeho dokumentu: je to kra-
kovský arcibiskup Adam Sapieha. Je to ten istý pán, ktorý v roku 1946, v čase
najbrutálnejšieho útlaku Slovákov a etnických čistiek v Poľsku deklaroval, že
žiadne ústupky tejto menšine robiť nemieni, pretože jednoducho neexistuje: Ide
len o výtvor Nemecka a Slovenského štátu. Skutočne nestranný a dôveryhod-
ný informačný prameň ako pre Vatikán, tak i pre dnešných historikov. Nech si
každý spraví názor o tom, ktorý z dvoch biskupov zastával šovinistické názory.
Bez hlbšieho a pravdiviejšieho poznania príčinnno-následných súvislostí a poza-
dia slovensko-poľského sporu však sotva môžeme hodnotiť validitu výrokov
zahraničných diplomatov. Podoba, v akej autori predostreli problematiku však,
prezrádza, že v nej neboli práve zorientovaní. Vyznieva tu totiž, akoby „into-
leranciu“ a vôbec celý hraničný spor začali Slováci. Skutočnosť je však úplne
iná. Na základe falošnej propagandy a silného politického tlaku si práve Poľsko
už v r. 1920 vynútilo odstúpenie 25 obcí, kde nežili prakticky žiadni Poliaci
a ktoré Poľsku nikdy nepatrili. Títo, čl. diplomaciou obetovaní Slováci na „am-
putovaných“ územiach prežili medzivojnové obdobie v bezprávnom postavení:
neboli uznaní za menšinu, nedostali ani tie najzákladnejšie národnostné a jazy-
kové práva. Po druhé, Vojtaššák prežíval ich tragédiu dve desaťročia. Jednak
ako spišský biskup (ktorému vzala tisíce veriacich), a potom aj ako slovenský
národovec. Navyše, k niektorým odtrhnutým farnostiam mal aj úzky osobný
vzťah, pretože tu pôsobil ešte ako kaplán. V jeseni 1938, keď si Poľsko vynútilo
pripojenie ďalších 11 slovenských obcí (resp. ich chotárnych častí), bolo jedným
z prvých krokov Poliakov okamžité vyhnanie slovenských kňazov. Ako uvádza
monografia M. Gareka Horná Orava a severný Spiš v r. 1945 – 1947, správcu fary
v Lesnici Štefana Čurilla ešte koncom októbra 1938 – čiže niekoľko týždňov
pred oficiálnym odovzdaním nárokováných obcí – jednoducho v noci vyviezli
na hranicu, pričom mu pohrozili, že ak „sa opováži vrátiť späť, ho zastrelia“. To
bola prax zo strany slovanského Poľska – v čase mieru. Porovnajme teraz tieto
postoje s postojom cirkevných i štátnych orgánov 1. SR. Po páde Poľska v sep-
tembri 1939 a prinavrátení slovenských obcí na Orave a Spiši, vo vojnovom čase,
ostali tu pôsobiť všetci poľskí kňazi. Nasledujúci rok 1940 poľskí kňazi (až na

jedinú výnimku) rázne odopreli svoju podriadenosť spišskému biskupstvu, odmietli sa učiť po slovensky, takisto ako zažiadať o štátne občianstvo SR (čo bolo, mimochodom, nevyhnutnou podmienkou uznania platnosti cirkevných úkonov štátom). Po tomto ich – úplne slobodnom rozhodnutí – museli opustiť svoje úrady, v SR však mohli nerušene žiť. Napriek odmietnutiu všetci autochtónni kňazi (t.j. narodení na z inkorporovanom území) dostali automaticky slovenské občianstvo, vrátane tvrdých polonizátorov (Jablonský, Machay, Buroň, Sikora). Ostatní buď odišli do Poľska alebo im Vojtaššák našiel miesta v slovenských kláštoroch, kde dostávali aj rentu. Až v roku 1942, po tom, čo opakovane prichádzali do svojich bývalých farností, kde vyvíjali protištátnu agitáciu, boli títo kňazi – podotýkam, že na pokyn ministerstva vnútra, nie Vojtaššáka, ktorý na to ani nemal právomoc – nútení aj so svojím majetkom SR opustiť. Takýto bol teda postoj „totalitnej“ SR – navyše vo vojnovom čase. A zhruba takto treba vidieť aj postoj Vojtaššáka v onej kauze: žiadnych poľských farárov „nevyháňal“; jeho postoj bol – v porovnaní s prístupom poľskej strany – naozaj „takmer hriešne humánný“ (s. 12).

Vojtaššákovo „udavačstvo“

Druhou veľkou kauzou, ktorá sa prepierala v posledných rokoch a po ktorej s mimoriadnou obľubou siahli najmä liberálne (rozumej antikatólicke) médiá, je kauza tzv. udania žida Alexandra Lörincza. Podľa publikácie vystúpil Vojtaššák na pôde Štátnej rady dňa 3. februára 1943 v rámci debaty v pléne „s jednou trápnuou denunáciou – s udaním“. Konštatoval totiž, že v Spišskom Podhradí ostal jeden žid, „maďarský boľševik, komunista od dávnych čias. Ľudia sa rozhorčujú, že vraj všetkých židov pobrali, len vraj táto pliaga je tu... Poznám ho dobre. To bol prosím, najväčší gauner maďarský. Bil sa s Čechmi. Všetkých pobrali a on je tam.“ (s. 25). Autori termín „udavačstvo“ v rámci jedného odseku použili až štyrikrát.

Na základe pozornejšieho čítania zachovaného priebehu diskusie však nemusíme Vojtaššákove slová automaticky pokladať za „udanie“. Rovnako oprávnene ich môžeme interpretovať ako subjektívny komentár na margo paradoxnej skutočnosti, že z danej obce deportovali „slušnejších“ židov, kým ten s najhoršou povestou tam ostal. Tým na druhej strane nepopieram, že nediplomatická poznámka na pôde vysokého štátneho úradu nespôsobilá pre dotyčného žida odsun do pracovného tábora.

Ak by autori venovali väčší priestor osobe A. Lörincza (tak ako ju venujú

napr. L. Friedovi), museli by uviesť aj jeden zaujímavý fakt. A to ten, že v roku 1946 bol Lörinc súdený Okresným ľudovým súdom v Levoči za udanie dvoch Židov v novembri 1943. To by však aj Vojtaššákovo tvrdenie v Štátnej rade posunulo do trochu inej roviny – a tomu sa autori, podľa všetkého, chceli vyhnúť.

V prvej časti publikácie, v súvislosti s dostupnosťou cirkevných prameňov, autori tiež píše (s. 13): „Sme však presvedčení, že v biskupských archívoch sa nachádzajú aj iné neoficiálne dokumenty. Žiaľ, historici až na niekoľko výnimiek, nemajú k nim zatiaľ prístup.“ Aj táto veta je pravdivá len čiastočne. Na Slovensku skutočne jestvujú i takéto biskupské archívy. Tak to je (alebo bolo) napríklad v Trnave, ktorú si pre seba „sprivatizoval“ istý mladý ambiciózný archívár, ktorý k materiálom nepúšťal ani historikov, aby ich nakoniec vyťažil do vlastnej knižky... Určite to však neplatí v prípade Spišskej Kapituly. Autor týchto riadkov onen archív navštívil práve v roku vydania publikácie, pričom dostal všetky materiály k Vojtaššákovi, ktoré požadoval. Skôr vyvstáva otázka, či mali autori danej knižky reálny záujem získať aj pohľad spišského biskupstva. Alebo sa azda ostýchali archív navštíviť?

Vojtaššákova „arizácia“

Treťou a súčasne poslednou veľkou kauzou, pri ktorej sa pristavím, je arizácia Baldovských kúpeľov. Autori jej venujú druhú časť knihy, ktorá rozsahom tvorí takmer polovicu textovej časti. Možno len privítať, že publikovali niektoré posiaľ neznáme dokumenty z fondov SNA, čím rozšírili doterajšie poznatky. Na druhej strane, svoj výklad servírujú čitateľovi tak, že tento po prečítaní textu nadobudne dojem, že každý, kto bol zapletený do arizácie, páchal prakticky rasovo motivovanú zlodejčinu. Čo v tomto prípade smeruje – pochopiteľne – aj na Vojtaššáka. Kúpele, ktoré jeho biskupstvo získalo, „boli predmetom arizácie, teda rasovo motivovanej majetkovej perzekúcie zo strany ľudáckeho režimu namierenej proti konkrétnej osobe. Kúpele totiž neboli arizované preto, že boli v zlom stave, ale preto, že patrili Ladislavovi Friedovi, ktorý bol židovského pôvodu.“ (s. 44). Toto tvrdenie môže byť zavádzajúce.

Arizácia svojou podstatou bola akiste zlom a obrovskou skrívodlivosťou voči postihnutým. No kriminalizácia každého, kto bol s ňou nejakým spojený, takisto neobstojí. Podobný príklad – KSČ bola prakticky zločineckou organizáciou; to však vôbec neznamená, že všetci v jej radoch sa dopustili zločinov. Autori (okrem citácií z dokumentov úradnej povahy) dlžia čitateľom aj vysvetlenie dvoch podstatných vecí: kontextu a úmyslu „arizátora“. K prvému: Je zná-

mym faktom, že majetok baldovských kúpeľov ležal v tesnom susedstve Spišskej Kapituly. Biskupstvo (resp. Vojtaššák) malo záujem o ich odkúpenie. Už v roku 1941, keď adresovalo ÚHÚ sondážnu žiadosť o ich kúpu (s. 32), bol objekt záujmu vo veľmi zlom, priam dezolátnom stave. (To si možno overiť aj osobne v biskupskom archíve, kde sú dostupné desiatky dobových fotografií objektu.) Autori ale nespomínajú kľúčovú skutočnosť, a síce to, že k tomuto pôvodne židovskému majetku sa jednoducho nedalo dostať inak ako arizáciou. Právny stav bol v danej dobe prosto taký. Ak by sa dal objekt získať obyčajnou kúpou, a nie komplikovanými procesmi cez orgány v Bratislave, akiste by to každý záujemca urobil. K druhému: Vojtaššák – ako máme dosvedčené z viacerých zdrojov a publikované aj v starších prácach – rozhodne nepatrí medzi nejakých mamonárov (dobo-ovou terminológiou „ziskožravcov“). Práve naopak, sám žil maximálne skromne a ak mal k dispozícii materiálne prostriedky, venoval ich cirkvi, resp. sociálne slabším. Je vysoko pravdepodobné, že i spustený objekt v susedstve seminára chcel získať pre bohoslovcov. A v tom tkvie i podstatná odlišnosť oproti väčšine arizácií, ktoré sa zo strany arizátorov diali kvôli zisku.

Napriek viacerým novým informáciám pokladám knižku v zásade za účelové dielo s cieľom ukázať biskupa ako antijudaistu (alebo, ak si niekto potrpí na politickú korektnosť, tak „antisemitu“) a arizátora – navyše s povestou šoviniztu. Autori predostierajú čitateľom zväčša len negatívne skutočnosti, resp. problematizujú tie, ktoré sú v jeho prospech. Za všetky pozitívne poveljové svedectvá v jeho prospech tu uvediem aspoň jedno, ktoré je takmer neznáme, no cenné – od Františka Hečka. V čase príprav monsterprocesu s troma katolíckymi biskupmi v roku 1950 práve tohto známeho spisovateľa straníckeho orgány oslovili, aby napísal proti obvineným propagandistický pamflet. (Zo všetkých troch prekážal mocipánom najviac práve spišský biskup.) Komunista – a ateista – Hečko to ale odmietol s tým, že „Vojtaššáka osobne pozná ako slušného človeka“.

Diskusia o Vojtaššákovi bude akiste pokračovať. Aj v tomto roku sa konala veľká vedecká konferencia venovaná jeho osobe. Nech sa ale prikloníme k tomu, onomu či inému názoru a výkladu, som presvedčený, že významným osobnosťam neprospeje glorifikácia. Ani k cirkevným autoritám minulosti nie je správne pristupovať „svätoškárske“, vyťahovať len pozitívna, obchádzať negatíva, tváriť sa, že všetko bolo v poriadku, keď nebolo. Rovnako však nie je správne ani ich očierňovanie. To je možno cesta pre bulvár, ktorý si chce zvýšiť predajnosť, no nie pre historickú vedu.

*